

THIỆN SƯ THANH CAO VỚI VIỆC SƯU TẦM, KHẮC IN *HẢI THƯỢNG Y TÔNG TÂM LĨNH*: TÌM HIỂU QUA TƯ LIỆU HÁN NÔM

Bùi Thị Vòng (Thích Đàm Thủy)

Học Viện khoa học xã hội

Tóm tắt: Bộ sách *Hải thượng y tông tâm lĩnh* do Hải Thượng Lãn Ông Lê Hữu Trác biên soạn từ cuối thế kỷ XVIII với mục đích ban đầu là trị bệnh cứu người, giảng dạy học trò. Tuy nhiên, do trải qua thời gian lâu ngày, sách chưa được khắc in nên bị tàn mất. Vào cuối thế kỷ XIX, các danh nho và Thiền sư Thanh Cao đã dụng công sưu tầm và kêu gọi công đức để khắc in bộ sách này. Ngày nay, Mộc bản *Hải thượng y tông tâm lĩnh* được công nhận là bảo vật Quốc gia và Danh Y Hải Thượng Lãn Ông Lê Hữu Trác được vinh danh là Danh nhân văn hoá thế giới. Bài viết dựa trên cơ sở di sản Hán Nôm hiện còn, tiến hành khảo cứu, giới thiệu để làm sáng rõ công lao của Thiền sư Thanh Cao trong việc sưu tầm các bản sách thuốc, huy động tài vật để khắc in bộ *Y thư*, được triều đình nhà Nguyễn cuối thế kỷ XIX ghi nhận và để lại bộ sách quý cho đời.

Từ khóa: *Hải Thượng Y Tông Tâm Lĩnh*, Lê Hữu Trác, Thiền sư Thanh Cao, Sưu tầm - Khắc in, Mộc bản, Triều Nguyễn, Bảo vật quốc gia.

Nhận bài ngày 25.03.2025; gửi phản biện, chỉnh sửa, duyệt đăng ngày 26.06.2025

Liên hệ tác giả: Bùi Thị Vòng; email: ngaytrovend@gmail.com

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Khi trụ trì tại chùa Đồng Nhân, Bắc Ninh vào giai đoạn cuối thế kỷ XIX, Thiền sư Thanh Cao đã sử dụng địa bàn chùa Đồng Nhân trở thành cơ sở để thực hiện các công việc khắc in kinh Phật. Bên cạnh đó, Thiền sư và một số danh nho đã sưu tầm, thu thập bộ sách *Hải Thượng y tông tâm lĩnh* do Danh y Lê Hữu Trác biên soạn và huy động nguồn lực từ các quan chức có ảnh hưởng trong xã hội cùng các vị sư tăng trụ trì ở các chùa lớn, trải qua hơn 10 năm, đã khắc in được bộ sách y một cách tương đối đầy đủ. Bộ sách sau khi in xong, Thiền sư Thanh Cao đã dâng sách lên triều đình và được triều đình nhà Nguyễn dùng trong Thái y viện và lưu truyền đến ngày nay. Bài viết đánh giá công lao của Thiền sư Thanh Cao đã làm sống lại bộ *Y thư* của Danh y Lê Hữu Trác với tác phẩm đề đòi, được áp dụng trong lĩnh vực y dược học cổ truyền xưa và nay.

2. NỘI DUNG

2.1. Giới thiệu sơ lược về thân thế Thiền sư Thanh Cao

Thiền sư Thanh Cao (1835-1894) họ Nguyễn có thể danh là Tam Tĩnh, hiệu là Thanh Cao, người Mặc Xá, xứ Hải Đông (nay là tỉnh Hải Dương), pháp danh là Sinh Định Thích Không Không Luật Sư. Ngài là đời thứ 9 của phái Tào Động, với sơ tổ là ngài Thủy Nguyệt. Theo nội dung văn bia *Thanh Cao tháp bi ký* 清高塔碑記 tại chùa Đại Tráng (thành phố Bắc Ninh), ngài từ nhỏ đã có chí xuất gia tu học, trụ trì trách tích ở chùa Cổ Vũ Linh Sơn hơn ba mươi năm, những người theo học nghe ngài thuyết pháp ở Kinh Bắc chiêm đến già nữa. Thiền sư có công xây dựng thêm cảnh chùa Đồng Nhân - Đại Tráng (nay thuộc thành phố Bắc Ninh) vào năm 1877. Tại chùa Đồng Nhân, ngài đã cho khắc in nhiều cuốn kinh Phật như *Tam thiên Phật danh kinh* 三千佛名經, *Tịnh độ thần chung* 淨土神鍾, *Tỳ ni nhật dụng thiết yếu hương nhũ ký* 毗尼日用切要香乳記, *Thủy lục lược giải* 水陸略解 và *Hải Thượng Lãn Ông y tông tâm lĩnh* 海上懶翁医宗心領. Trong lúc hoằng giáo, ngài từng biên soạn sách thuốc, cứu chữa giúp dân khỏi cảnh đói khổ. Năm 1889, ngài Thanh Cao

cùng phái đoàn nước Đại Nam tham dự triển lãm đấu xảo tại Pháp, nhân chuyến này ngài soạn cuốn *Tây hành nhật kí* 西行日記 bằng chữ Nôm (kí hiệu AB.541, Viện Nghiên cứu Hán Nôm). Khi về nước, ngài được ban là Thượng Nhân Như Tây, đồng thời được phong là Lương Quốc Hòa Thượng. Theo khoa cúng tổ tại chùa Đại Tráng, thì ngài viên tịch vào ngày 23 tháng 10 năm Giáp Ngọ (1894) niên hiệu Thành Thái thứ 7, tháp mộ của ngài tên là *Thanh Mặc tháp* 清墨塔, đặt ngay trong vườn tháp của chùa Đại Tráng [1]. Tác phẩm của Thiền sư có: *Tây hành nhật kí* 西行日記, *Cúng tổ sư khoa* 供祖師科 và một số tác phẩm khác.

Như vậy, các nguồn tư liệu tại chùa Đồng Nhân và Đại Tráng đã giúp chúng ta có cái nhìn về thân thế cũng như dấu ấn của Thiền sư Thanh Cao lúc sinh thời. Không chỉ đơn thuần là nhà tu hành tụng kinh niệm Phật, Thiền sư còn là người đặt nền móng xây dựng cơ sở tự viện nơi đây, kết hợp giữa đạo và đời để hài hòa các mối quan hệ xã hội. Việc làm này được xem là một trong những sự đóng góp công đức nền tảng để các thế hệ đệ tử nối nghiệp, làm sơ sở để giữ gìn và phát huy giá trị do Thiền sư đã dốc công gây dựng. Hiện nay, tại nhà tổ chùa Đồng Nhân ở Bắc Ninh còn đôi câu đối cổ soạn khắc năm mùa xuân Thành Thái thứ 4 (1892) do Hàn lâm viện Kiểm thảo Nhân mục Lê Sĩ Phong kính tặng, trong đó có nội dung nói rõ về sự đóng góp của ông với việc khắc in bộ sách y thư và sự ghi nhận của chính quyền, Phật tử, nhân dân thời đó với công lao của ông:

覺了色空即修書海上即說法西庭四大雲烟開俗障

牒蒙榮贈若銀錢垂綏若戒刀度牒九天雨露及山門

Giác liễu vinh không, tức tu thư Hải thượng, tức thuyết pháp tây đình, tứ đại vân yên khai tục chương,

Điệp môn vinh tặng, nhước ngân tiền thù thỏa, nhước giới đao độ điệp [2], cửu thiên vũ lộ cập sơn môn.

Tạm dịch:

Hiểu hết đạo sắc không, liền soạn in khắc sách y của Hải thượng, khi giảng pháp ở Tây đình, dùng tứ đại (địa, thủy, hỏa, phong đại) vén mây lạnh phá tan chương ngại thế tục,

Đội ơn phong Độ điệp, như được tiền vàng ngũ ngàn, như tắm độ điệp dạy răn cho đệ tử, chín tầng pháp vũ khắp sơn môn.

Mùa xuân Thành Thái thứ 4 (1892) Hàn lâm viện Kiểm thảo Nhân Mục Lê Sĩ Phong kính tặng.

2.2. Quá trình sưu tập, khắc in bộ *Hải thượng y tông tâm lĩnh* tại chùa Đồng Nhân

2.2.1. Chùa Đồng Nhân trong trong không gian văn hóa in ấn vùng đất Bắc Ninh

Chùa Đồng Nhân, chùa Linh Sơn là những cơ sở khắc in kinh và sách được nhiều người biết đến, khởi phát từ chư vị Tổ sư - những thế hệ trụ trì đi trước và phát triển hơn ở thời của Thiền sư Thanh Cao. Theo nhiều sách vở để lại, vào thời Lê - Nguyễn, nhiều ngôi chùa ở vùng Bắc Ninh đã từng có hoạt động in kinh sách và có kho mộc bản lớn, là cơ sở khắc in kinh sách Phật giáo và các loại sách thuốc, sách kinh điển của Nho giáo, như chùa Tiêu Sơn (Từ Sơn), chùa Đại Giác (thành phố Bắc Ninh), chùa Phù Lãng (Quế Võ), chùa Đồng Nhân, chùa Đại Tráng (Tp. Bắc Ninh), chùa Dâu (Thuận Thành)... Bắc Ninh cũng là vùng đất cổ, được xem là có truyền thống về nghề in của nước ta từ xưa kia, nhất là khu vực Luy Lâu, một trung tâm Phật giáo lớn, suốt từ thế kỷ thứ I đến thế kỷ thứ III đã khắc in kinh Phật. Điều đó cũng cho thấy nghề khắc in có truyền thống ở đất Bắc Ninh từ khá sớm. Theo khảo cứu, việc in ấn xưa kia phức tạp và tốn kém, do đó phần lớn là do các tập đoàn, các phường hội, nhà nước thực hiện việc in ấn. Còn các tư nhân muốn làm được thì phải là những người có thế lực, làm quan, giàu có, hoặc là những người có khả năng tập hợp dân chúng, có tài vật trong thiên hạ cùng làm. Vì thế, mặc dầu nghề in sách mộc bản của nước phát triển khá sớm, nhưng hiện nay số sách in chỉ chiếm chưa đầy 30% tổng số sách cổ lưu hành [3]. Về các cơ sở khắc in kinh sách ở Bắc Ninh, tác giả Nguyễn Công Việt, cũng cho rằng: “Chùa Linh Sơn nằm ở đỉnh đồi đông nam thành Bắc Ninh thuộc đất phường Đại Phúc ngày nay. Chùa có lịch sử lâu đời và là cơ sở tàng bản ấn tống kinh sách với số lượng có nhiều gian nhà chứa Mộc bản, song chiến tranh đã làm thất thoát hầu hết. Cán bộ Bảo tàng văn hóa tỉnh Bắc Ninh đã cố gắng thu thập lưu giữ lại được bộ Mộc bản *Hải Thượng Y tông tâm lĩnh* ở ngôi cổ tự này với hơn 1000 đơn vị ván. Vị Hòa

thượng có công tạo lập và tổ chức việc san khắc kinh sách ở chùa Linh Sơn là Thích Thanh Cao. Các bộ kinh điển Phật giáo, bộ sách thuốc nổi tiếng nói trên và một số sách văn học Phật giáo khác được ấn tống tại nơi này” [4].

2.2.2. Quá trình sưu tầm, khắc in bộ sách Hải thượng y tông tâm lĩnh

Căn cứ vào di sản tư liệu Hán Nôm hiện còn, trong đầu tập sách *Hải thượng y tông tâm lĩnh* có khắc in, dẫn lại lời tựa của Hải Thượng Lê Hữu Trác như sau: “Trải qua mấy năm, tôi mới biên thành một bộ, đặt tên là “Lãn Ông tâm lĩnh” để dùng riêng trong nhà mình, với mong muốn để truyền lại cho con cháu...”. Lời tựa này theo như tư liệu ghi lại, được viết vào *tháng trọng xuân (tháng 2) năm Canh Dần (1770) niên hiệu Cảnh Hưng*. Lê Hữu Trác đã nghiên cứu sách y và dày công biên soạn trong vòng 30 năm. Bộ sách sau khi hoàn thành lại đã được Lê Hữu Trác sử dụng để truyền dạy cho học trò của mình. Tuy nhiên đến khi ông mất, bộ sách vẫn chưa được khắc in, thậm chí lưu truyền tản mát ở nhiều nơi. Về sau, những người học trò của ông và những người làm nghề thuốc đã chép lại và truyền tay nhau để đọc và học bộ sách. Bằng cách như vậy mà bộ *Hải Thượng y tông tâm lĩnh* tồn tại tới hơn 100 năm, để đến năm Hàm Nghi nguyên niên (1885) thì bộ sách lần đầu tiên được khắc in. Theo những ghi chép ở đầu cuốn *Hải thượng y tông tâm lĩnh* hiện còn, quá trình sưu tầm sách để khắc in được thực hiện qua các giai đoạn như sau:

Trong lời dẫn sách, ông Vũ Xuân Hiên [5] giới thiệu quá trình sưu tầm bản thảo được 51 quyển, chúng tôi phiên dịch, giới thiệu tóm tắt như sau:

“Năm Ất Mão niên hiệu Tự Đức (1855), một cụ lang già mang tới một hai tập sách y của danh y Lê Hữu Trác.

+ Thấy giá trị của bộ y thư mục đích rất rõ ràng bổ sung những kiến thức xưa nay của cha ông từ Nam tới Bắc để cứu người, nên ông tự nhận lấy trách nhiệm sưu tầm dần thời gian thêm được 15 quyển

+ Năm Giáp Tý (1864) niên hiệu Tự Đức thứ 17, cháu đời thứ 5 của danh y Lê Hữu Trác mang từ quê nhà Hà Tĩnh ra cho thêm 21 quyển.

+ Năm Bính Dần (1866) niên hiệu Tự Đức thứ 19, ông Vũ Xuân Hiên sưu tầm từ các nhà thầy lang, các nho gia dần dà từ ngày qua tháng lại khảo đính cũng được 7-8 phần của bộ y thư của danh y Lê Hữu Trác”.

Như vậy, ông Vũ Xuân Hiên là người có công lớn trong việc sưu tập những bộ sách *Hải thượng y tông tâm lĩnh* từ năm 1855 đến 1866, tổng cộng là 11 năm được 51 quyển.

Sau khi ông Vũ Xuân Hiên sưu tầm được đã nhờ Tiên sĩ Lê Cúc Linh là Thị độc Học sĩ, có nhà riêng bên Hồ Hoàn Kiếm, viết lời giới thiệu, đề nêu nên giá trị từ những vị thuốc trong bộ y thư, nhằm mục đích nêu cao tầm quan trọng trong việc nhân bản (tức khắc mộc bản và in thành sách) để chia sẻ và phổ biến đến cộng đồng những bài thuốc hay của danh y Lê Hữu Trác [6]. Sau đó Vũ Xuân Hiên đưa bộ sách đã thu thập được đến nhà sư Thanh Cao, trụ trì chùa Đồng Nhân, huyện Võ Giàng, phủ Từ Sơn, tỉnh Bắc Ninh để cho khắc và in tại chùa.

Chính vì thế, trong lời tiểu dẫn cho việc khắc in sách, Thiền Sư Thanh Cao đã đề cao tầm quan trọng của ông Vũ Xuân Hiên trong việc có công sưu tầm bản thảo trong nhiều năm với ý nghĩa to lớn của bộ y thư là dùng để cứu sống nhiều người, bằng những thang thuốc quý và sự hiểu biết rành rẽ về thuốc được Danh y Lê Hữu Trác để lại.

Một trong những lý do khiến Thiền sư đặc biệt quan tâm đến việc in khắc kinh sách, đặc biệt là các bộ y thư, là vì nhận thức sâu sắc về mối liên hệ giữa thân và tâm. Thiền sư cho rằng “có thân là có bệnh”, và trong kinh điển nhà Phật, bộ “Kinh Dược Sư” đã dạy rất rõ về nguyên nhân và cách chữa trị bệnh tật. Chính từ nhận thức đó, Thiền sư đã tìm đến y học như một phương tiện giúp người tu hành và dân thường vượt qua bệnh tật, từ đó an tâm tu tập. Trong lời dẫn việc khắc in sách *Hải Thượng y tông tâm lĩnh*, Thiền sư kể rằng có thời kỳ thân mắc bệnh, không thầy không thuốc, bệnh tình không thuyên giảm. Nhờ có người mang đến cho Thiền sư sách thuốc, ông đã tự nghiên cứu để chữa bệnh cho bản thân và nhờ vậy bệnh tình dần thuyên giảm. Trải nghiệm đó không chỉ khiến ông tin tưởng sâu sắc vào hiệu quả của y học cổ truyền mà còn thôi thúc ông hành động để lưu giữ những tri thức quý giá này. Cụ thể hơn về mục đích khắc in sách được Thiền sư Thanh Cao lí giải như sau:

“Lãn Ông sinh ra ở đất đó, nghiên cứu kỹ về việc chữa trị, cho nên về phương diện tuyên ngôn và viết sách, phần đa đều rất thâm ý. Còn lại sự phân tích về thủy- hỏa, âm- dương, bàn luận về tính hư- thực bên trong, đều đúc kết lại từ các nhà, phát lộ điều chưa từng phát lộ của người xưa. Soi xét thuật người xưa, rạn vỡ bậc danh y nước Nam, thơ văn đạo nghĩa, dần dà thành cảnh giới thời thịnh Đường. Chỉ đáng tiếc nhất là, cục thế dẫu bề, sách tản mạn mất nhiều. Nếu không cho khắc ván thì chẳng mấy trở thành quyển thì què trang, quyển thì rách, tai mất ta nếu có dịp nhòm ngó đến, thì còn có ích gì nữa. Quảng thời gian đó, tăng tôi định cho khắc in lưu hành rộng rãi trong nước, nhưng lo sức mình không đủ mà cứ cố làm, thêm nữa chùa bận bịu, kinh điển khắc in còn chưa xong, nên công việc phải lùi lại mất 10 năm vậy” [7].

Thiền sư đã khẳng định rằng danh y Lãn Ông Lê Hữu Trác là bậc kỳ tài, sinh ra nơi đất có truyền thống y học, với kiến thức và trải nghiệm sâu sắc trong việc chữa trị bệnh tật. Theo Thiền sư, những tác phẩm của Lãn Ông không chỉ uyên bác mà còn mang hàm ý đạo lý thâm sâu, là kết tinh của trí tuệ phương Đông về âm dương, thủy hỏa, hư thực, được đúc kết từ các học phái khác nhau. Qua đó, Lãn Ông đã soi sáng và làm rạn danh y học nước Nam. Tuy nhiên, do biến động lịch sử, sách vở bị thất lạc, hư hỏng, nếu không khắc in thành văn bản lưu hành rộng rãi thì e rằng những di sản ấy sẽ rơi vào quên lãng. Trước trở ngại cảnh đó, Thiền sư đã nung nấu ý định khắc in bộ sách quý này, dù biết rằng đó là công việc vô cùng khó khăn, tốn công sức và thời gian.

Thực tế, công cuộc khắc in sách kéo dài gần 10 năm, với vô vàn thử thách. Lúc đầu, Thiền sư dự định thực hiện sớm, nhưng do chùa bận rộn, kinh điển Phật giáo cũng đang trong quá trình khắc in, nên kế hoạch phải trì hoãn. Mãi đến năm Tự Đức thứ 30 (1877), được sự động viên và hỗ trợ của giới thân hào trong vùng, ông mới có thể bắt đầu. Nhiều người đã đến chùa quyên góp tiền, gỗ để khắc ván, và đồng thời giúp sưu tầm thêm những bản thảo còn sót lại. Thiền sư nhờ đó thu thập được tổng cộng 55 quyển, trong đó bao gồm 51 quyển do ông Vũ Xuân Hiên gửi tặng. Các bản thảo này sau đó được hiệu đính, sắp xếp lại theo trình tự, và đưa vào quá trình khắc in một cách cẩn trọng.

Đến năm Hàm Nghi nguyên niên (1885), sau gần một thập kỷ nỗ lực, bộ sách y học gồm 17 bộ đã được khắc in hoàn chỉnh và phổ biến rộng rãi trong dân gian. Đây là một thành quả đáng tự hào, đánh dấu bước ngoặt trong việc bảo tồn và truyền bá tinh hoa y học dân tộc, đồng thời là minh chứng rõ ràng cho tâm nguyện và lòng kiên trì của Thiền sư Thanh Cao.

Về công việc khắc in bộ y thư *Hải Thượng y tông tâm lĩnh*, nhà thư mục học Trần Văn Giáp trong *Tìm hiểu kho sách Hán Nôm, nguồn tư liệu văn học sử học Việt Nam*, tập 1, có ghi về quá trình khắc in bộ sách y thư của Thiền sư Thanh Cao như sau:

“... May đến cuối đời Tự Đức, ông Vũ Xuân Hiên dấy công sưu tầm sách ấy, lại được con cháu tác giả đem từ Hà Tĩnh ra đưa cho hơn 20 quyển. Họ Vũ đem ra khảo đính biên chép lại, rồi đưa cho nhà sư Thanh Cao ở chùa Đồng Nhân, xã Đại Tráng, huyện Võ Giàng, phủ Từ Sơn, tỉnh Bắc Ninh (nay là Quế Võ, Hà Bắc), khuyên đem khắc in. Nhà sư Thanh Cao nhận lời phụ trách quyên tiền khắc in, và đồng thời tìm được thêm 4 quyển nữa. Công việc được bắt đầu từ năm Tự Đức thứ 32 (1879), mãi đến năm Hàm Nghi năm đầu (1885), dòn đã hơn 6 năm, mới khắc in xong [8].

Các nghiên cứu sau này đánh giá công lao của Thiền sư Thanh Cao qua việc khắc in sách thuốc như sau: Trong bài viết “Tìm hiểu nghề in của ta qua kho sách Hán Nôm” của tác giả Mai Hồng & Nguyễn Hữu Mùi đánh giá về cơ sở khắc in chùa Đồng Nhân là: “Một bộ “toàn tập” của danh y Lê Hữu Trác *Hải thượng y tông tâm lĩnh* gồm 62 quyển đã được in ở chùa Đồng Nhân (nay thuộc tỉnh Hà Bắc)” (tr.44-55). Tuy không nhắc tới Thiền sư Thanh Cao nhưng cũng đã đề cập tới bộ sách thuốc của Hải Thượng Lãn Ông đã được khắc in tại chùa Đồng Nhân.

Trong bài “Nghề in và đồ họa sách thời Nguyễn” tác giả Lê Quốc Việt - Cung Khắc Lược đã nhắc tới bộ sách *Hải Thượng y tông tâm lĩnh* của Lê Hữu Trác được khắc in ngay tại Chùa Đồng Nhân (Bắc Ninh). Đây được coi như một cơ sở khắc in tại chùa [9].

Ngoài ra, tác giả Nguyễn Quang Khải trong bài *Công đức của một số vị thiền sư tiêu biểu đối với việc khắc ván, in kinh sách ở Bắc Ninh thế kỷ XVIII- XIX*, [10] cũng khẳng định công đức của Thiền sư Thanh Cao trong việc tổ chức khắc in kinh sách ở Bắc Ninh vào cuối thế kỷ XIX. Và

người có công tạo dựng và chỉ đạo công việc khắc ván in kinh sách ở chùa Linh Sơn là vị Lương quốc Hòa thượng Thích Thanh Cao. Trong bài “The Đổng Nhân Pagoda and the Publication of Mister Lazy’s Medical Encycloped” của Tác giả Leslie E De Vries trên trang của Columbia University Press, New York, 2017, trang 58, có giới thiệu về mối quan hệ giữa y học truyền thống và Phật giáo, trong đó chủ yếu làm nổi bật sự hình thành chùa Đổng Nhân với sự tương quan trong việc khắc in bộ mộc bản *Hải thượng y tông tâm lĩnh* của Lê Hữu Trác với quá trình đóng góp bản thảo, viết lời kêu gọi cũng như quá trình sưu tầm thêm 4 quyển,... Trong bài viết có nhấn mạnh đến công lao của thiền sư Thanh Cao với bộ y thư có giá trị duy nhất đến ngày nay.

Bên cạnh đó, Kỷ yếu Hội thảo *Giá trị mộc bản Hải Thượng y tông tâm lĩnh - giải pháp bảo tồn và phát huy*, Bắc Ninh, năm 2018, có một số bài viết liên quan cũng ca ngợi những đóng góp của Thiền sư Thanh Cao trong việc khắc in sách y của cụ Hải Thượng, như tác giả Lê Quốc Việt, Nguyễn Văn Đáp, Nguyễn Phạm Bằng, Lê Thị Trọng,... và một số tác giả khác.

Như vậy, hầu hết các bài viết đều đánh giá cao công lao sưu tầm, tìm kiếm những bộ sách thất lạc của Thiền sư Thanh Cao và công lao tổ chức khắc in bộ sách quý. Tuy nhiên, việc phân tích nguồn lực hỗ trợ cho việc khắc in từ các thành phần trong xã hội chưa được phân tích sâu sắc.

3. Hoạt động cung tiến trong việc khắc in bộ *Hải thượng y tông tâm lĩnh*

Trong lịch sử văn hóa Việt Nam, hoạt động cung tiến để khắc in kinh sách, nhất là các bộ kinh Phật, vốn là hình thức phổ biến nhằm gìn giữ và lan tỏa tri thức, đạo đức và lòng từ bi. Tuy nhiên, điểm đặc biệt trong công trình khắc in bộ *Hải Thượng Y Tông Tâm Lĩnh* của Thiền sư Thanh Cao là cách thức và đối tượng tham gia cung tiến có sự khác biệt đáng kể so với truyền thống in khắc kinh điển nhà Phật. Phần lớn kinh phí khắc in được huy động từ các thân hào nhân sĩ, quan lại triều đình và những người có ảnh hưởng trong xã hội. Đây là một bước chuyển quan trọng trong tư duy cung tiến, khi người ta nhận thức rõ giá trị thiết thực mà bộ sách này mang lại cho đời sống cộng đồng. Mục đích của việc khắc in bộ sách y không đơn thuần là hồi hướng công đức như thông lệ in kinh Phật, mà là hành động mang tính nhân đạo sâu sắc – nhằm lưu truyền những phương thuốc quý để cứu chữa bệnh tật cho người dân. Lý do đó khiến nhiều người có địa vị, hiểu biết và lòng thiện nguyện sẵn sàng phát tâm đóng góp.

Theo lời tiêu dẫn của Thiền sư Thanh Cao, năm Tự Đức thứ 30 (1877), nhiều thân hào trong vùng đã tìm đến chùa đề nghị khắc in bộ y thư. Họ không chỉ phát tâm quyền góp tiền bạc, gỗ để làm ván khắc mà còn giúp sưu tầm những bản thảo còn sót lại. Đến năm Tự Đức thứ 31 (1878), Thiền sư may mắn gặp được vị Giải nguyên đất Cách Bi – ông Nguyễn, lúc đó đang giữ chức Tấn lý quân vụ. Sau cuộc trò chuyện, ông Nguyễn đã cảm mến tâm huyết của Thiền sư và đích thân soạn bài khuyến văn để vận động thêm nguồn lực tài chính. Nhờ đó, các quan chức, thân hào, các nhà sư trụ trì trong vùng cùng nhau tham gia vào công việc cung tiến, tạo thành một phong trào có quy mô đáng kể. Một số thành phần được ghi trong lời tựa do Thiền sư viết khi cho in sách, chúng tôi dịch nghĩa như sau:

“Thượng thư Đại học sĩ bộ Hộ của viện Cơ mật là đại thần Nguyễn đại nhân trợ giúp 10 lượng bạc đẹp.

Đại học sĩ lĩnh chức Tổng đốc Hà Ninh đại nhân Trần Đình Túc trợ giúp 10 lượng bạc.

Ninh thái thú Bộ đường đại nhân Chương Đăng Đàn trợ giúp bạc 4 quan.

Bố Chính sứ Bắc Ninh đại nhân Trịnh Thất Oanh trợ giúp 4 đồng bạc.

Bản tỉnh Phan đài đại nhân Nguyễn Tu trợ giúp 5 đồng bạc.

Bản tỉnh Niết đài đại nhân Nguyễn Ngọc Chấn trợ giúp 10 lượng bạc.

Nguyên bản tỉnh Đề đốc Tạ đại nhân trợ giúp tiền 50 quan.

Bản tỉnh đề đốc đại nhân Nguyễn Chư trợ giúp tiền 30 quan.

Sái Huy Khiêm ở Hà Nội trợ giúp 1 đồng bạc hoa xèo cùng 1 đồng bạc nhỏ” [11].

Ngoài ra còn có sự đóng góp công đức của các nhà sư trụ trì các chùa, như:

“Bật số Thanh Đĩnh trụ trì chùa xã Vạn Tu trợ giúp tiền 15 quan.

Bật số Thanh Hồ trụ trì chùa xã Kim Chàng trợ giúp tiền 20 quan.

Bật số Quang Nhạc trụ trì chùa xã Phan Trì trợ giúp tiền 20 quan.

Bật số Thanh Nhượng chùa Y Na trợ giúp tiền 20 quan”.

Sự hiện diện của những người này trong danh sách cung tiến phản ánh rõ vai trò lớn lao của Thiền sư Thanh Cao – không chỉ như một người tu hành mà còn là nhân vật có uy tín, ảnh hưởng đến cả giới quan lại và dân gian. Chính sự tin tưởng vào nhân cách, trí tuệ và thiện tâm của ông đã thúc đẩy hoạt động cung tiến phát triển mạnh mẽ và thành công ngoài mong đợi.

Từ khía cạnh xã hội học, có thể thấy rằng hoạt động cung tiến trong trường hợp này mang đậm tính cộng đồng. Nó dựa trên sự tương tác giữa cá nhân với cộng đồng, trong đó mục tiêu chung là vì lợi ích thiết thực của người dân. Sự đóng góp tiền bạc, công sức không đơn thuần là hành động làm phúc cá nhân mà còn là biểu hiện của tinh thần trách nhiệm và tình thương đối với xã hội.

Một yếu tố góp phần vào thành công của Thiền sư còn là hình ảnh uy tín mà ông đã gây dựng từ trước. Đặc biệt, việc ông từng tham gia triển lãm đấu xảo ở Pháp, giao thiệp rộng rãi với các quan lại triều đình, khiến ông trở thành một nhân vật đáng tin cậy, từ đó tạo thuận lợi cho quá trình vận động quyên góp.

Như vậy, có thể khẳng định rằng việc Thiền sư Thanh Cao đứng ra khởi xướng và chủ trì khắc in bộ *Hải Thượng Y Tông Tâm Lĩnh* là một minh chứng tiêu biểu cho mô hình "cung tiến vì lợi ích xã hội" trong văn hóa Phật giáo Việt Nam. Đây không chỉ là công đức cá nhân mà còn là việc giữ gìn di sản văn hóa – y học có giá trị lâu dài với dân tộc, thể hiện mối giao thoa giữa đạo lý từ bi của nhà Phật với truyền thống tương thân tương ái của người Việt.

4. Vinh danh công lao của Thiền sư Thanh Cao với việc khắc in bộ y thư

Hiện nay, tại Trung tâm lưu trữ Quốc gia I, phòng NKL, tờ 44-45/tập 1766 [12] còn lưu giữ được văn bản chữ Hán ghi bản tâu nói về công lao khắc in 55 quyển bộ y thư. Nội dung văn tự chữ Hán được dịch nghĩa như sau:

“Ngày mùng 8 tháng 11 năm Thành Thái thứ 3 (1891) chúng thần ở phủ Phụ chính tâu:

Tuân phụng theo chiếu chỉ: năm trước tại tỉnh Bắc Ninh cho khắc một bộ sách y Hải Thượng Lãn Ông, có thể coi là một bộ sách trị bệnh đầy đủ. Chúng thần đã gửi công văn đến nha Kinh lược Bắc Kỳ xin trích số tiền để mua 2 bộ, sử dụng loại giấy tốt, đóng bìa chắc chắn, và tính toán chi phí hợp lý. Bộ sách này tàng bản tại chùa xã Đại Tráng. Sư Nguyễn Thanh Cao bẩm rằng sách này năm trước kiểm đếm tập hợp, trừ đi số sách thiếu khuyết chưa kịp sưu tầm ra, hiện khắc in được 55 quyển, đóng thành 37 quyển, vâng mệnh in 2 bộ, tổng cộng là 74 quyển, đã kiểm tra hoàn tất. Số tiền không dám phụng lĩnh. Nha này đã kiểm tra sự thực, đóng dấu niêm phong và trình báo đầy đủ. Nay gửi nộp. Chúng thần kiểm nhận đầy đủ hai bộ sách này, xin giao cho Thư viện Nội các một bộ để lưu trữ bộ sách này, còn một bộ gửi Viện Thái y để dùng.

Còn như vị sư Thanh Cao đó đã in ấn, đóng sách mang nộp, số tiền đó không dám lĩnh nhận, cũng là dâng tâm lòng thành kính. Cơ quan phủ Thái vụ trích ra một khoản ngân quỹ ban thưởng một lượng bạc Phi Long hạng lớn và một giải tua vàng để biểu thị khích lệ động viên. Lại xét thấy vị sư tăng đó giữ giới hạnh bấy lâu, thông thạo tiếng Phạn (kinh Phạn), trước đây được tới quý quốc (nước Pháp) tham dự với đoàn đấu xảo (triển lãm). Nay xin chuẩn cho sư Thanh Cao đó được làm Trụ trì chùa đó. Quan bộ Lễ cấp cho Giới đao Độ Điệp, để được an tâm tu tập, trụ trì, truyền dạy kinh Phật. Kính cẩn trình bày chờ thánh chỉ phê chuẩn”.

(Phó chính phủ Thái Lục, Cơ quan Kinh lược Bắc Kỳ tuân theo chỉ thị chuyển tiếp.)

Như vậy, bộ sách mà Thiền sư có công lao khắc in đã được dùng trong Thái y viện triều Nguyễn và bản thân Thiền sư được vinh danh và ban thưởng. Điều này phản ánh sự ghi nhận của triều đình nhà Nguyễn với công sức của Thiền sư khi đó.

Tại chùa Đồng Nhân ở thành phố Bắc Ninh hiện còn lưu giữ đôi câu đối chữ Hán, tán dương sự ghi nhận của triều đình nhà Nguyễn cuối thế kỷ XIX với công lao cũng như tài năng của Thiền sư Thanh Cao, chúng tôi phiên âm và dịch nghĩa như sau:

Thăng đường thuyết pháp đả niên, vi thiền sư, vi danh nho, vi lương y, đại đạo uẩn tàng nguyên tự phú,

Tái hội tiến thư song thưởng, hữu tinh bội, hữu long bài, hữu đao điệp, thử thời tào tế cánh kỳ quan.

Tạm dịch:

Lên giảng đường thuyết pháp nhiều năm, là thiền sư, là danh nho, là lương y, đạo lớn cất đầy, trong lòng tự chứa sẵn;

Dâng sách được phong thưởng hai lần: có Bội tinh, có Long bài, có Đạo điệp, ngày đạt được vị trí đó thật lạ thay.

(Mùa xuân năm Thành Thái thứ 4 (1892), pháp tử Thành Vực xã Đình Kế phủ Lạng Giang chúc mừng).

Từ khi được tổ chức khắc thành Mộc bản và in thành sách, bộ Y thư được giữ gìn tại các cơ sở bảo quản một cách cẩn thận, nhưng cũng không tránh khỏi bị thất lạc ít nhiều do nhiều nguyên nhân khác nhau.

Theo thông tin tại Bảo tàng tỉnh Bắc Ninh, từ năm 1885 - 1983 mộc bản sách *Hải Thượng y tông tâm lĩnh* tàng bản tại chùa Đồng Nhân (xưa thuộc xã Đại Tráng, huyện Võ Giàng, tỉnh Bắc Ninh, nay thuộc phường Đại Phúc, thành phố Bắc Ninh); Từ năm 1983 - 1997 mộc bản tàng bản tại Bảo tàng tỉnh Hà Bắc; Từ 1997 đến nay tàng bản tại Bảo tàng tỉnh Bắc Ninh, gồm 1.191 đơn vị mộc bản, tổng số hiện còn 1.183 ván [13].

Bộ mộc bản sách *Hải Thượng y tông tâm lĩnh* hiện do Bảo tàng Bắc Ninh quản lý, bảo quản là hiện vật gốc, duy nhất. Ngoài bộ mộc bản này, trong nước và thế giới không có bộ nào khác. Vào năm 2021, bộ mộc bản sách *Hải Thượng y tông tâm lĩnh* đã được Chính phủ công nhận là một trong những bảo vật quốc gia. Bên cạnh giá trị lịch sử quý báu của bộ y thư – cẩm nang chữa bệnh và cứu người có ảnh hưởng sâu rộng đến nền y học cổ truyền Việt Nam của danh y Lê Hữu Trác, không thể không nhắc đến công lao to lớn của thiền sư Thanh Cao trong việc gìn giữ và bảo tồn bộ sách quý này. Từ khi hoàn thành việc khắc bản và in thành sách đến nay đã có hơn 137 năm, bộ sách *Hải Thượng y tông tâm lĩnh* đã được phổ biến rộng rãi và được dịch thuật phát hành, trở thành bộ tùng thư về y dược học cổ truyền của Việt Nam về phương pháp chữa bệnh cứu người. Hiện nay, tại kho sách Hán Nôm thuộc Viện Nghiên cứu Hán Nôm, Thư viện Quốc gia Việt Nam và một số cơ sở lưu trữ tài liệu khác vẫn còn lưu giữ được các bản in sách từ bộ Mộc bản do Thiền sư Thanh Cao tổ chức khắc in.

5. KẾT LUẬN

Bộ sách *Hải Thượng Y Tông Tâm Lĩnh* không chỉ là di sản y học quý báu mà còn là biểu tượng của tinh thần nhân đạo và học thuật của dân tộc Việt Nam. Sự đóng góp âm thầm nhưng to lớn của Thiền sư Thanh Cao, các vị danh nho và các vị quan chức cùng các nhà sư trong việc sưu tầm, gìn giữ và công đức khắc in bộ sách đã góp phần bảo tồn kho tàng tri thức y học cổ truyền, để lại dấu ấn sâu đậm trong lịch sử văn hóa và y học nước nhà. Công lao của Thiền sư xứng đáng được ghi nhận bên cạnh danh tiếng lẫy lừng của Hải Thượng Lãn Ông Lê Hữu Trác.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Bùi Thị Vòng (Thích Đàm Thủy) (2021), “Tìm hiểu về thân thế của Thiền sư Thanh Cao qua tư liệu Hán Nôm chùa Đồng Nhân và chùa Đại Tráng thành phố Bắc Ninh”, *Tạp chí Nhân lực khoa học xã hội*, số 9/2021, tr.93-94, tr.97-98.
2. <https://tangthuphathoc.net/do-diep/>
Độ điệp: trong *Phật Quang đại từ điển* có ghi: độ điệp là giấy chứng nhận do nhà nước cấp cho những người xuất gia....
3. Mai Hồng - Nguyễn Hữu Mùi (1986) “Tìm hiểu nghề in của ta qua kho sách Hán Nôm” *Tạp chí Hán Nôm*, số 01, tr.43-55.
4. Nguyễn Công Việt (2020), *Một số vấn đề trong khảo sát và bước đầu nghiên cứu khai thác mộc bản*, in trong *Quốc học vụn bồi – Hồi cố và triển vọng nghiên cứu Hán Nôm đầu thế kỷ XXI*, tr.384-385.
5. Vũ Xuân Hiên, sống vào thế kỷ XIX, người làng người làng My Thứ, huyện Đường Hòa, tỉnh Hải Dương viết lời dẫn nguồn gốc bộ *Hải thượng y tông tâm lĩnh*.
6. Nguyễn văn chữ Hán trong sách kí hiệu A.902/1, tr.2a,2b.
7. Bài dịch của nhà nghiên cứu Lê Quốc Việt, trong Hội thảo *Sách thuốc Hải thượng Lãn Ông*, do Bảo tàng Bắc Ninh tổ chức năm 2018.

8. Trần Văn Giáp (1984), *Tìm hiểu kho sách Hán Nôm, nguồn tư liệu văn học sử học Việt Nam*, tập 1, Nxb Văn hoá, Hà Nội, tr.424.
9. Lê Quốc Việt - Cung Khắc Lược (1998), Nghề in và đồ họa sách thời Nguyễn, *Thông báo Hán Nôm học năm 1998*, tr.481-496.
10. Nguyễn Quang Khải (2016), Công đức của một số vị thiền sư tiêu biểu đối với việc khắc văn, in kinh sách ở Bắc Ninh thế kỷ XVIII- XIX, *Tạp chí Nghiên cứu Phật học*, số 3/2016.
11. Nguyên văn chữ Hán trong sách *Hải thượng y tông tâm lĩnh*, kí hiệu A.902/1, hiện lưu trữ tại Viện Nghiên cứu Hán Nôm, tr.3a, 3b.
12. Tài liệu lưu trữ tại Trung tâm Lưu trữ Quốc gia I (Hà Nội), phòng NKL, tờ 44-45/tập 1766.
13. Nguyễn Thị Trọng (2018), *Báo cáo đề tài hội thảo khoa học giá trị di sản mộc bản Hải Thượng y tông tâm lĩnh giải pháp bảo tồn và phát huy*, Bắc Ninh.

**EXPLORING THE PROCESS BY WHICH
THIÊN SƯ THANH CAO COLLECTED AND ENGRAVED
THE HẢI THƯỢNG Y TÔNG TÂM LĨNH:
THROUGH HÁN-NÔM DOCUMENTS**

***Abstract:** The book series Hải Thượng Y Tông Tâm Lĩnh, compiled by Hải Thượng Lãn Ông Lê Hữu Trác in the late 18th century, was originally intended for healing the sick and teaching his students. However, due to the passage of time and the lack of printing, the manuscripts became scattered. By the end of the 19th century, renowned Confucian scholars and Thiền sư Thanh Cao made great efforts to collect and raise funds to print this book series. Today, the woodblocks of Hải Thượng Lãn Ông Y Tông Tâm Lĩnh are recognized as a National Treasure, and the great physician Hải Thượng Lãn Ông Lê Hữu Trác is honored as a World Cultural Celebrity. This article, based on the remaining Han-Nom heritage, conducts research and introduces the contributions of Thiền sư Thanh Cao in collecting medical manuscripts and mobilizing resources to engrave and print the medical texts—a noble act recognized by the Nguyễn Dynasty in the late 19th century, leaving behind a valuable legacy for future generations.*

***Key words:** Hải Thượng Y Tông Tâm Lĩnh, Lê Hữu Trác, Thiền sư Thanh Cao, Collection – Woodblock Printing, Woodblock, Nguyen Dynasty National Treasure*